

**ҚАРАҚАЛПАҚ МИЛЛИЙ МӘДЕНИЯТЫ: ТАРИЙХЫЙ МИЙРАС ХӘМ
ЗАМАНАГӨЙ РАҰАЖЛАНЫҰ**

Омарова Анар – оқытыушы

anaromarova@gmail.com

Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

**КАРАКАЛПАКСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА: ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ
И ТРАДИЦИИ СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ**

Омарова Анар – преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**KARAKALPAK NATIONAL CULTURE: HISTORICAL HERITAGE
MODERN DEVELOPMENT**

Omarova Anar – Lecturer

Ajiniyaz Nukus State Pedagogical Institute

Таяныш сөзлер: каракалпақ мәдениаты, миллий мийрас, дәстүр, үрп-әдет, фольклор, халық музыкасы, қол өнерментшилиги, мәдений яд, глобалласыу.

Резюме. Мақалада каракалпақ миллий мәдениатының қәлиплесиу тийкарлары, оның халықтың тарийхый ядында тутқан орны хәм заманагөй шараяттағы рауажланыу өзгешеликлери сөз етиледі. Халық аўызеки дәретиушилиги, дәстүрли музыка, миллий қол өнерментшилиги, үрп-әдет хәм дәстүрлер каракалпақ халқының мәдений бирдейлигин сақлаушы тийкарғы факторлар сыпатында баҳаланады. Сондай-ақ, глобалласыу дәуиринде миллий мәдений мийрасты қорғау, жас әуладқа жеткеріу хәм оны заманагөй усыллар аркалы үгит-нәсиятлау мәселелери талланады.

Ключевые слова: каракалпакская культура, национальное наследие, традиция, обычай, фольклор, народная музыка, ремесло, культурная память, глобализация.

Резюме. В статье рассматриваются основы формирования каракалпакской национальной культуры, ее роль в исторической памяти народа и особенности развития в современных условиях. Устное народное творчество, традиционная музыка, национальные ремесла, обычаи и традиции оцениваются как важнейшие факторы сохранения культурной идентичности каракалпакского народа. Анализируются вопросы охраны национального культурного наследия, его передачи молодому поколению и популяризации современными средствами в условиях глобализации.

Keywords: Karakalpak culture, national heritage, tradition, customs, folklore, folk music, handicrafts, cultural memory, globalization.

Abstract. The article examines the foundations of Karakalpak national culture, its role in the historical memory of the people, and the distinctive features of its development under modern conditions. Oral folklore, traditional music, national crafts, customs, and rituals are considered essential factors in preserving the cultural identity of the Karakalpak people. Particular attention is paid to protecting national cultural heritage, transmitting it to younger generations, and promoting it through modern means in the context of globalization.

Кирисиу. Хәр бир халықтың миллий өзлигин, тарийхый тәжирийбесин хәм дүньяны қабыллау өзгешелигин оның мәдениаты аркалы таныуға болады. Мәдениат тек ғана көркем өнер шығармаларының жыйындысы емес. Ол халықтың күнделикли турмысын, үрп-әдетлерин, рухый қәдириятларын, әдеп-икрамлылық өлшемлерин, дәретиушилиқ тәжирийбесин хәм тарийхый ядын өз ишине алатуғын курамалы социаллық-рухый кубылыс болып табылады.

Қаракалпақ миллий мәдениаты әсирлер дауамында халықтың тарийхый турмыс шараяты, Арал бойы тәбияты, хожалық кәсиплери хәм басқа халықлар менен мәдений

байланыслары тийкарында қәлиплескен. Халықтың қосықлары, дәстанлары, миллий кийимлери, саз әсбаплары, қол өнерментшилиги, салт-дәстүрлери хәм шаңарақлық мәресимлери оның дүньяға көзқарасын сәулелендиреди. Усы мийрасты илимий жақтан үйрениу хәм заманагөй талаптар тийкарында рауажландыру бүгинги күннің әхмийетли ўазыйпаларының бири болып табылады.

Қаракалпақ халқының мәдениаты халықтың көп әсирлик тарийхы менен тиккелей байланысly. Арал бойындағы курамалы тәбийғый шараят халықтың мийнет етиу усылына, турмыс тәризине хәм мәдений

ойлауына тәсир көрсеткен. Дийханшылық, шаруашылық, балықшылық хәм қол өнерментшилиги тек ғана экономикалық кәсип емес, ал күнделикли мәденияттың да ажыралмас бөлеги болған.

Қарақалпақ мәдениятының ең әхмийетли өзгешеликлериниң бири – оның халықтың аўызеки ядында сақланғанлығы. Жазыу мәденияты толық раўажланбаған дәуірлерде халық өз тарийхын, арзыу-әрманларын, жақсылық хәм жаманлық ҳаққындағы түсиниклерин аўызеки дөретиўшилиқ арқалы әўладтан-әўладқа жеткерген. Ертеқ, әпсана, аңыз, нақыл-мақал, терме, толғау хәм дәстанлар халықтың руўхый тәжирийбесин сақлаўшы өзине тән мәдений мектеп уазыйпасын атқарған.

«Қырық қыз», «Алпамыс», «Қоблан», «Едиге», «Мәспатша» сыяқлы дәстанлар қарақалпақ халқының көркем ойлау дәрежесин, батырлық идеалларын хәм әдеп-икрамлылық принциплерин көрсетеди. Оларда ел бирлиги, ўатанға садықлық, ерлик, дослық, ата-анаға хұрмет хәм әдиллик идеялары алға қойылады. Дәстанлардың әхмийети олардың тек өткен дәуір ўақыяларын баянлаўында емес, ал халықтың мәдений ядында беқкем орын алған руўхый бағдарларды сақлаўында көринеди.

Қарақалпақ миллий мәдениятының бай тараўларының бири – дәстүрли музыка хәм атқарыўшылық өнер. Жыраўшылық хәм бақсышылық мектеплери халықтың руўхый өмиринде айрықша орын ийелейди. Жыраўлар қобыздың сүйемеллеўинде батырлық дәстанларды, терме хәм толғаўларды атқарған. Бақсылар болса, дуўтарда халық дәстанларын, лирикалық қосықларды хәм нәсият мазмунындағы шығармаларды орындаған.

Жыраў хәм бақсы тек атқарыўшы емес, ал халықтың тарийхый ядын сақлаўшы, көркем сөз шебери хәм руўхый тәрбияшы болған. Олар өз репертуарын шәкиртлерине үйретип, устаз-шәкирт дәстүрин раўажландырған. Усы жол менен шығармалар тек сақланып қалмастан, хәр бир атқарыўшының жеке шеберлиги арқалы жаңа сыпатларға да ийе болған.

Миллий саз әсбаплары да халық мәдениятының белгили нышанлары есапланады. Қобыздың терең хәм сырлы ҳаўазы жыраўшылық дәстүрдиң эпикалық тәбиятына сәйкес келсе, дуўтардың жумсақ уни бақсышылық хәм лирикалық қосықшылыққа жақын турады. Гиржек, баламан хәм басқа да әсбаптар халықтың

музыкалық ойлауының көп түрлилигин көрсетеди. Оларды үйрениў музыкалық мийрасты сақлаў менен бирге, жаслардың миллий көркем талғамын тәрбиялаўға да хызмет етеди. Қарақалпақ халық қол өнерментшилиги миллий мәденияттың затлық хәм көркемлик тәреплерин өзінде бирлестиреди. Кестешилиқ, тоқымашылық, зергерлик, ағаш ояу, кийиз хәм қамыс буйымларын ислеў халықтың күнделикли турмысы менен тығыз байланыста раўажланған. Қол өнер шығармалары тек пайдаланыў ушын исленген затлар емес, ал халықтың эстетикалық талғамын хәм символикалық ойлаўын көрсететуғын көркем дөретпелер болып табылады. Қарақалпақ ҳаял-қызларының миллий кийимлери, әсиресе, сәўкеле, көк көйлек, қызыл киймешек хәм өңирмоншақлар өзлериниң көркем безелиси менен ажыралып турады. Оларда пайдаланылған нағыслар, реңлер хәм зергерлик безеўлер белгили бир мәниге ийе. Гейпара нағыслар тәбият қубылысларын, өсип-өниў идеясын, шаңарақ аманлығын хәм жаман күшлерден қорғаныў түсиниклерин аңлатқан.

Миллий кийим мәдениятында адамның жасы, жәмийеттеги орны хәм шаңарақлық жағдайы да сәўлеленген. Мәселен, қызлардың, келиншеклердиң хәм жасы үлкен ҳаяллардың кийимлеринде өзине тән айырмашылықлар болған. Демек, миллий кийим тек денени қорғаўшы қурал емес, ал белгили мәдений мағлыўматты жеткеріўши таңбалық система сыпатында да хызмет еткен. Қарақалпақ халқының үрп-әдет хәм дәстүрлери жәмийетлик қатнасықларды тәртипке салыўда үлкен орын тутқан. Нәрестениң дүньяға келиўи, ат қойыў, бесикке салыў, баланың биринши қәдеми, неке тойы хәм басқа мәресимлер адамның өмир басқышларын мәдений жақтан белгилеген. Халық дәстүрлеринде жасы үлкен адамға хұрмет, кишиге иззет, мийманды күтип алыў, қоңсы-қобалық байланысларды беқкемлеў хәм жәмийетлик жәрдемлесиў принциплери айрықша орын алады. Үлкенлердиң пәтиясын алыў, дастурқан басында әдеп сақлаў, мийманға төр усыныў сыяқлы дәстүрлерде халықтың адамгершилиқ көзқараслары көринеди.

Дәстүрди өзгертпей қайталаў жетерли емес. Оның ишки мазмунын түсиниў, заман талапларына сәйкес келетуғын тәрбиялық қәдириятларын сақлаў керек. Адамның еркинлигине, денсаўлығына ямаса экономикалық жағдайына зыян келтиретуғын

айырым әдетлерди сын көзқараста бахалаў зэрүр. Миллий мәдениеттың раўажланыўы өткенниң барлық белгилерин өзгериссиз қабыллаўды емес, ал оның инсаный хәм көркем қәдириятларын саналы түрде даўам еттириўди талап қылады.

Глобалласыў халықлар арасындағы мәдений байланысларды күшейтип, жаңа имканиятларды жаратады. Санлы технологиялар арқалы қарақалпақ мәдениятының үлгилерин дүньяның хәр түрли аймақларына таныстырыў мүмкин. Соның менен бирге, ғалаба мәдениеттың тәсири миллий тил, дәстүрли атқарыўшылық хәм қол өнерментшилигиниң айырым түрлериниң күнделикли турмыстағы орнын әлсиретиўи ықтимал.

Миллий мийрасты сақлаў ушын оны тек музей экспонаты сыпатында қараў жеткиликсиз. Мәдениет халықтың күнделикли өмиринде қолланылғанда ғана жасаўын даўам етеди. Сол себепли миллий музыка шығармаларын оқыў бағдарламаларына киргизиў, жыраў хәм бақсылардың атқарыўларын сапалы аудио-видео форматта жазып алыў, дәстанлардың вариантларын санлы архивлерде сақлаў әхмийетли. Қол өнерментшилигин раўажландырыўда шеберлерди экономикалық жақтан қоллап-қуўатлаў, устаз-шәкирт мектеплерин кеңейтиў хәм миллий нағысларды заманагөй кийим, интерьер хәм дизайн тараўларында орынлы пайдаланыў жақсы нәтийже бериўи мүмкин. Бирақ дәстүрли үлгилерди жаңалаў барысында олардың тарийхый мәнисин бузбаў хәм коммерциялық мақсетте үстиртин қолланыўға жол қоймаў керек.

Жас әўладтың мәдений мийрасқа қызығыўшылығын арттырыўда социаллық тармақлар, санлы платформалар, қысқа дерекли фильмлер, виртуал көргизбелер хәм электронлық каталоглардан пайдаланыў мақсетке муўапық. Сонда миллий мәдениет жаслар ушын тек өткен дәўирдин естелиги емес, ал заманагөй дәретиўшиликке күш беретугын жанлы дерекке айналады.

Жуўмақлаў

Қарақалпақ миллий мәденияты халықтың тарийхый тәжирийбесин, руўхый дүньясын хәм көркем ойлаўын сәўлелендиретуғын бай мийрас болып табылады. Халық аўызеки дәретиўшилиги, жыраўшылық хәм бақсышылық, миллий саз әсбаплары, қол өнерментшилиги, кийим үлгилери хәм үрп-әдетлер бир-бири менен тығыз байланысқан биртутас мәдений системаны қурайды. Бул мийрасты сақлаў тек илимпазлардың ямаса мәдениет тараўы қәнигелериниң ўазыйпасы емес. Шаңарақ, билимлендириў орынлары, ғалаба хабар қурааллары хәм жәмийетлик шөлкемлер де бул процесске қатнасыўы керек. Миллий мәдениетқа болған хұрмет жас әўладтың тарийхый ядын, ўатан сүйиўшилик сезимин хәм руўхый жуўапкершилигин бекемлейди.

Демек, қарақалпақ миллий мәдениятын келешекке жеткериўдин тийкарғы шарты – дәстүрди терең билиў, оны илимий тийкарда үйрениў хәм заманагөй турмыс пенен үйлесимли раўажландырыў. Сонда ғана миллий мәдений мийрас халықтың өзлигин сақлаўшы ғана емес, ал жаңа көркем хәм руўхый қәдириятларды жаратыўшы күш сыпатында хызмет ете алады.

Пайдаланылған әдебиетлар

1. Каримов И. Қарақалпақ халқының этнографиясы. – Нөкис: Билим, 1995.
2. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. – Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1950.
3. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988.
4. Мақсетов Қ. Қарақалпақ фольклорының эстетикасы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1971.
5. Алланазаров Д. Қарақалпақ халық сазлары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2002.
6. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. – Нөкис: Қарақалпақстан.